

СКОПНЕНКО

Олександр Іванович — кандидат філологічних наук, заступник директора з наукової роботи Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС: ТРАДИЦІЇ І СУЧАСНІСТЬ (МАЛІ ШТРИХИ ДО ВЕЛИКОЇ ІСТОРІЇ)

У статті розглянуто питання внормування та кодифікації нової української літературної мови, становлення орфографічної системи української мови у ХХ — на початку ХХІ ст., стисло окреслено правописні реформи української мови. Констатовано, що мовні реформи змінюють поведінку колективу в тих галузях, які найбільше репрезентують символічну функцію мови — її здатність бути головним виразником цивілізаційної унікальності народу в умовах культурних та економічно-політичних викликів на різних етапах розвитку.

Ключові слова: нова українська літературна мова, правопис, кодифікація, унормування, літературна мова, мовні реформи, редакція Українського правопису 2019 р.

Образ будь-якої літературної мови амбівалентний — залежить і від внутрішнього потенціалу, закладеного історією розвитку ідіому, специфікою глотогонії в широкому розумінні терміна, і від цілого комплексу сучасних соціальних процесів, що охоплюють суспільство, у якому ця мова функціонує: демографічних, політичних, економічних, ідеологічних, технологічних, культурних, релігійних, освітніх і глобалізаційних. Аксиологічний підхід до літературної мови залежить від місця й ролі літературної мови в загальній шкалі цінностей колективу, детермінований його традиціями, що, як відомо, несуть на собі відбиток і давно минулих етапів розвитку, і розбурханого сучасного життя. Ставлення до мови, зокрема до літературної, — це «семіотично маркований» знак у культурному просторі народу, відповідь суспільства на взаємодію багатьох індивідів у межах живої системи та показник національного розвитку, оскільки «будь-який етнічний процес, етнічне явище має свій соціальний бік, а на більшості соціальних явищ лежить відбиток етнічності» [1, с. 4], тобто зміни в суспільстві (як і зміни в статусі мови) завжди супроводжуювані модифікацією етнічного організму (усього чи його окремої страти). Сталість і здатність до модифікації, статика й динаміка літературної мови залежать від природи цього ідіому, яка, своєю чергою, відбиває історію

народу в усій її суперечності та неоднозначності.

Читач, звернувши увагу на назву статті, може подумати, що нерозсудливо, ба навіть легкодумно замахуватися на так широко закроєну тему в журнальній публікації, надто коли зважити на потужний інформаційний вир, викликаний новою редакцією Українського правопису. У таких міркуваннях є певна рація, адже не лише українському правописові як системі, а й історії його становлення, окремим правописним проблемам присвячено багато праць різного характеру, від невеликих статей до ґрунтовних монографій. Автор цілком свідомий, що ввібгати в статтю *внутрішню* й *зовнішню* історію нової української літературної мови не зможе ніхто, а саме історія правопису найбільше показує, як взаємодія цих різновидів буття зливається в єдиному натискові, що зрештою й формує образ ідіому. Проте завданням цього допису, що аж ніяк не претендує на всеохопну повноту та вивірену хронологічність, буде донесення думки, що *правотписні зміни такі ж неминучі, як неминучі зміни соціальні*.

Нова українська літературна мова вже пересягнула двохсотлітній кордон, приєднавшись до клубу поважних однолітків — розвинених ідіомів Європи. І хоч останнім часом дослідники дедалі частіше обґрунтовують думку, що між староукраїнською книжною мовою та новою українською літературною мовою не було непереїдєнного муру, та мовні виражальні засоби, застосовувані до кінця XVIII ст., для більшості носіїв потребують спеціального коментаря й відповідного супроводу, а тогочасні тексти — добре вибудованої єдиції.

Наприклад, українські діячі XVIII ст. писали різними літературними мовами, але від цього вони не стали поза межі національного історичного й культурного наративу. Скажімо, універсали гетьмана І. Мазепи, писання митрополита Д. Туптала, твори Г. Сковороди, створені майже в один історичний період (навіть із сучасного погляду хронологічна різниця між ними незначна, а раніше відчуття часової відстані мало бути ще менше), відбивають різ-

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

- **Ідіом** — загальний термін для позначення різноманітних мовних утворень: мови, наріччя, діалекту, говірки, літературної мови, її варіанта та інших форм існування мови. Термін «ідіом» використовують тоді, коли визначення достеменного лінгвістичного статусу мовного утворення ускладнене або нерелевантне.
- **Глотогонія** — 1) походження й розвиток мови; 2) учення про походження й розвиток мови. Найчастіше термін використовують для опису зародження й розвитку мови в працях з етногенезу. Тут термін використано в широкому розумінні: для означення процесів зародження й розвитку літературної мови.
- **Едиція** — наукове видання тексту (перев. творів класиків, історичних та лінгвістичних джерел, документів).
- **Прескрипція** — припис, норма, правило, що зобов'язує, дозволяє або забороняє що-небудь робити. Прескрипцію розглядають поза координатами істинності або хибності.
- **Прескриптивний** — який установлює норму, правило; розпорядчий.
- **Кодифікація** — зведення в єдине ціле приписів літературної мови.
- **Кодекс** — лінгвістична праця, у якій зафіксовано прескрипції літературної мови (лексикографічний кодекс — словник літературної мови, стилістичний кодекс — стилістика літературної мови, граматичний кодекс — граматики літературної мови тощо).
- **Узус** — загальноприйняте вживання мовних одиниць у певний період розвитку суспільства (охоплює всі різновиди національної мови в синхронії, від діалектних і жаргонних до літературних).

ні літературно-мовні коди (староукраїнський, церковнослов'янський української редакції, російсько-церковнослов'янсько-український), а проте створені в межах української культури. Іншими словами, хоч ці діячі й писали різними літературними мовами, однаково всі вони належать до української мовної й культурної традиції (питання їхньої природи нерелевантне в нашому контексті). Для того щоб прочитати названі тексти, потрібен не лише переклад, а й тлумачення для сучасних читачів.

Така мовна ситуація властива не всім сучасним народам. У країнах з давньою й неперерв-

То не вѣрбы луговѣи занумѣли . . .
 Якъ безбѣжны ушкалы (3) наленѣли,
 Хвѣдора Безрѣдного, Опѣмана Курѣниного,
 Пострѣяли, порубѣли — шѣльки чѣры не пої-
 жали.

То малый чѣра до козака прибуває (4),

Фрагмент тексту з книги «Українські народні думи» (1834), видрукуваної максимовичівкою — український правопис, що його запропонував у 1827 р. перший ректор Київського університету Михайло Максимович (1804–1873)

Тьмъ и письменство не дѣже ширятя въ насъ помѣжъ людми; а тьмъ часомъ ледѣчи писари и всякі нечестиві законниви тѣмного чоловіка морѣчатъ и тѣснятъ, бо не письменний чоловікъ — все одно, що тѣмний на очі: кудѣ поведѣ поводирь, тудѣ и йде — хоть бѣ и въ яму. Треба учить дѣтѣй письменства такъ, щобѣ, дѣрно часу не гаявши, швидко зрозумѣла дѣтина науку читання, а до сѣго найперва помѣчь — щобѣ грамѣтка зложена була рідною Українською мовою.

Фрагмент тексту з «Граматики» (1857) Пантелеймона Куліша (1819–1897)

ною державотвірною традицією, великим потенціалом мовної стійкості, там, де превалує місцева мова й культура, можлива інша рецепція національної спадщини. Скажімо, у Грузії школярі без великих зусиль читають мінімально адаптовані до теперішньої норми грузинські середньовічні тексти ХІІст.

Незважаючи на давність нашої нової літературної мови (даруйте за оксиморон), баталії довкола правописних прескрипцій бувають настільки гострі, неначе ми переживаємо первісний період кодифікації. Це ламання списів і досі збуває не тільки вітчизняних лінгвістів, а й усіх, хто користується сучасною українською

літературною мовою, від якої за визначенням більшість нефахівців вимагає маєстатичної непорушності, заледве досяжної. Статика й динаміка в літературній мові перебувають у хиткій рівновазі, яка через екстралінгвальні причини може бути порушена.

Отже, треба застосувати всі можливі в цих обставинах засоби для potwierдження ідеї, що мовні реформи такі ж неминучі, як немінуча модифікація самого суспільства, яке вбирає в себе всі внутрішні й зовнішні онтологічні суперечності.

«Покоління минають, а мова залишається, кожне з поколінь застає мову вже такою, що була перед ним, і до того ж сильнішою та потужнішою, ніж саме це покоління; жодне з поколінь ніколи не збагне до кінця її суті й такою залишає її нащадкам; характер мови, її своєрідність пізнають тільки впродовж цілої низки поколінь, але вона зв'язує всі покоління, і всі вони виявляють себе в ній; можна бачити, чим зобов'язана мова певному періодові часу, окремим людям, але залишається невизначеним, що винні їй вони», — був переконаний Вільгельм фон Гумбольдт [2, с. 325]. Що люди винні мові? Передусім — увагу до неї та розуміння того, що не можна ставити знаків рівності між правописом і орфографією, правописом і слововжитком, правописом і літературною мовою, правописом та орфоепією, правописом та узусом. Здавалося б, це нескладні речі, а втім з подивом дізнаємося, що навіть філологи не завжди можуть правильно провести межі між цими поняттями. Під час численних виступів з приводу правописних змін, які впроваджує нова редакція Українського правопису, що набула чинності 3 червня 2019 р. (затверджена постановою Уряду 22 травня цього самого року), не раз доводилося чути питання на кшталт: «Тепер відповідно до нового правопису ми маємо говорити так і так...». Ототожнення писаного й мовленого як єдиного комплексу настільки закорінене в масовій свідомості, що всім лінгвістам потрібно докласти колосальних зусиль, щоб заспокоїти суспільство.

Мовні реформи — це реалізація національної культурної стратегії за допомогою лінгвіс-

тичних засобів. Такі заходи майже завжди переходять край власне мовознавчого простору, оскільки змінюють мовну поведінку колективу в тих галузях, що найбільше репрезентують символічну функцію мови — її здатність бути головним виразником цивілізаційної унікальності народу в умовах культурних та економічно-політичних викликів на різних етапах розвитку. Причому, якщо інші головні функції мови (комунікативна, когнітивна, емотивна (експресивна), естетична, магічна та ін.) можуть і не зазнавати змін унаслідок розглядаєних реформ, то символічна через реформування ідіому завжди зазнає перебудови. Від структури (потужності) цієї функції великою мірою залежить і загальний рівень культури народу, зокрема вміння використовувати внутрішні та зовнішні ресурси рідного ідіому.

За О. Мельничуком, «реальна система мови, на відміну від більш звичайних систем, <...> не має самостійного, самодостатнього існування і становить лише одну з властивостей людського суспільства, одну зі сторін його діяльності. У цьому розумінні вона позбавлена об'єктної цілісності і лише умовно може розглядатися в абстракції від свого безпосереднього суб'єкта — людського суспільства» [4, с. 25]. Лінгвіст чітко протиставляє абстрактну та реальну системи мови: «Закріплюючись у свідомості дослідників, викладачів, а далі і всіх письмових носіїв мови, абстрактна система мови замінює конкретне уявлення про дійсну природу мови, відтісняючи саму думку про необхідність її розгляду» [4, с. 24]. Звідси випливає, що розгляд системних змін, викликаних мовними реформами, без урахування культурно-історичних реалій, у яких існував народ під час цих реформ, належить до певного різновиду абстракції.

З другого боку, «абстрактна мова», закріплена в масовій свідомості, стає сама по собі не тільки мірилом культурного життя народу, а й набуває окремої символічної вартості. Тому сутність мовних реформ (а зміни в правописі — це елемент мовної реформи), тобто сутність реалізації свідомих змін ідіому, передбачає їхній розгляд у тісному взаємозв'язку із

В тяжку пору, коли стоїмо на порозі непевної
будучности, Ти відійшов від нас.
Сорок літ трудив си Ти й лавчав, щоб з рабів
зробити народ по Твоїй угоді.
Сорок літ Ти мов коваль клевав серця і сумління
української нації увесь вік у самоті.
І тепер уже знає український народ, чого в серці
Твоїм було повно, він знає, як Ти любив, як не-
мовно любив Ти його. Український народ був Твоїм
родом, Твою дитиною, честю та славою; в нім бачив
Ти Свій дух, Своє майбуттє, і красу і державу.
Ти віддав Україні увесь Свій вік, увесь труд у
нездолній завзяттї, Ти вложив у неї все найкраще,
найвище, що знав.

Фрагмент тексту з праці М. Возняка «Памяти Івана Франка» (1916), написаний желяхівкою

Меморіальна таблиця в м. Самбір Львівської області, написана желяхівкою

життям суспільства. Кожна зміна породжує / стверджує не тільки нову кодифікацію, що сама собою має два аспекти реалізації — власне мовний і загальносуспільний, а й закладає нову версію ментальної практики в конкретних культурно-історичних умовах, оскільки «семантична система, <...> реальна система мови тісно пов'язана з системою суспільної свідомості і з загальною системою об'єктивної дійсності» [4, с. 27]. Іншими словами, реформи літературних мов — це модифікації суспільної свідомості відповідно до запитів, породжених різними причинами.

Мовні реформи в сучасному розумінні — набуток ХХ ст., оскільки саме тоді й з'явилася

практика одномоментної зміни образу ідіому через урядову санкцію, проте ознаки таких реформ можемо знайти й у XIX ст., коли мовне планування не було суворо регламентоване й тільки зароджувалося. Наприклад, на українському ґрунті закріплення *желехівки*¹ після десятиліть боротьби з «етимологією»² — це також приклад мовної реформи, з висоти сучасності не такої гостро-каральної, як реформа 1933 р.³, а проте не менш напруженої та виснажливої для суспільства, ніж мовознавчі по-

¹ Орфографічна система, базована на фонетико-морфологічному принципі. Послідовно відбивала живу народнорозмовну традицію Галичини й Буковини XIX ст., утвердилася після виходу «Малорусько-німецького словаря» Є. Желехівського та С. Недільського (1886). Практику застосування желехівки на наддніпрянських землях приніс М. Грушевський по поверненні з Австро-Угорської імперії на Наддніпрянщину після 1905 р. У 1920-х роках желехівка вигасла, на зміну їй прийшов загальноукраїнський правопис. Відіграла важливу роль в утвердженні нових принципів орфографії в межах усієї української етномовної території, була важливим кроком у переході від старого до модерного типу літературної мови.

² Етимологічний, або традиційний, правопис, що ґрунтувався на практиці церковнослов'янського та староукраїнського книжного письма. Найпомітнішою орфографічною системою цього типу, спеціально створеною для передавання особливостей української мови, була *максимовичівка* — правопис, що його свого часу розробив М. Максимович. Відносно недовго максимовичівкою друкували деякі галицькі й закарпатські видання. На початку XX ст. майже вийшла з ужитку. На основі максимовичівки І. Панькевич розробив фонетико-етимологічний правопис, яким послуговувалися на Закарпатті в першій половині XX ст. Після 1945 р. *панькевичівка* стала набуток історії.

³ Реформа української літературної мови 1933 р. відкидала деякі важливі прескрипції попереднього періоду, зокрема скасовувала багато правил Українського правопису 1929 р. (так званого харківського), що не відповідали російським традиціям мовного розвитку. Український правопис 1929 р. найбільше міфологізований у сучасному гуманітарному дискурсі, напевно, через те, що це була перша спроба в кодексі високого рівня поєднати наддніпрянську та наддністрянську правописну практику. Не буде перебільшенням узагальнення, що для української літературної мови у XX ст. вирішального значення на-

шуки кінця 20-х — початку 30-х років XX ст. Перемога желехівки вкрай важлива й з погляду становлення літературної мови нового типу, і зі становища символічної функції літературної мови. У третій частині спогадів Б. Лепкого «Казка мого життя» — «Бережанах» (1941) — цей процес останньої третини XIX ст. крізь бачення гімназиста подано надзвичайно яскраво: «А все ж таки фонетику⁴ вважали ми своїм і то більшим поступовим правописом і радо читали «Правду»⁵ й ті нечисленні тоді книжки, що були друковані фонетично. І ось у четвертій клясі каже раз до мене Яричевський: «Пощо нам тих «йорів»⁶ та «ятів»⁷, напишім завдання фонетикою». І ми написали.

Минуло яких два тижні, приносить отець катехит справлені зшитки до кляси й каже: «Такі добрі ученики, все мають з руської мови»⁸

були правописні кодекси 1921, 1929, 1933 та 1993 рр., що зрештою й створили її сучасний образ.

⁴ Тут: *желехівку*, фонетичний правопис.

⁵ «Правда» — український народовецький літературно-науковий часопис, виходив у Львові впродовж 1867–1898 рр.

⁶ Українська назва кириличної літери **ѣ**, у староукраїнському етимологічному письмі не позначала жодного звука, уживана за традицією в певних позиціях (наприклад, наприкінці слова). У старослов'янському письмі графемою **ѣ** позначали надкороткий голосний переднього ряду [ѣ]. У давньоукраїнській (києворуській) мові після так званого занепаду зредукованих в XI–XII ст. цей звук за певних умов перейшов у голосний повного творення [ѣ] > [о] (у сильній позиції): **сьнь** > *сон*, а в слабкій позиції занепав: **сьто** > *сто*. Літера **ѣ** використовувана в церковнослов'янській мові й у наш час, проте не має жодного звукового навантаження.

⁷ Назва кириличної літери **ѣ**. У старослов'янському письмі позначала голосний звук [ѣ]. В українській мові вже у XII ст. відбувся перехід [ѣ] > [і]. Здебільшого в староукраїнському етимологічному письмі літеру **ѣ** використовували, щоб передати звук [і] або [ji] (наприклад, після голосних). У церковнослов'янській мові української редакції графему **ѣ** читають як [і] або [ji] (скажімо, після голосних).

⁸ Тут: *української мови*. Тривалий час українці свою мову називали *руською*, а себе *русинами*, а власною назвою *Русь* передусім позначали територію, заселену українцями. Про історію конкуренції назв *українці* — *русини*, *український* — *руський* див. [5].

відзначаючи ноту⁹, і ось їм до голови стрілила фонетика».

Ми, себто я і Яричевський, схилили голови якомога низько, бо боялися, що отець катехит стане гніватися на нас. Але він говорив далі спокійно: «Усі культурні народи: німці, французи й англійці — пишуть етимологічно і навіть їм на гадку не прийде фонетизувати свій правопис, тільки лінивий русин не хоче вивчитися тих декілька знаків, без яких ніяк не можна граматично¹⁰ писати... Візьміть же, — звернувся до нас, — і переписіть свої завдання так, як Бог приказав, і на другий раз не робіть мені таких дурниць».

Ясно, що ми не противились, бо й не думали починати боротьбу за фонетику, тільки з хлоп'ячої цікавості затіяли таку штуку. Кажуть, що в декілька літ пізніше, коли запровадили в школах фонетичний правопис, то двох «твердих» написали завдання етимологією. Отець катехит викричався на них, бо казав, що то не такі дурні, як вони, лише мудрі люди у Львові та Відні зреформували правопис, і тим новим, фонетичним правописом, а не перестарілою етимологією слід писати...» [3, с. 519].

Наведена розлога цитата показує, як через невеликий проміжок часу змінилося аксіологічне сприйняття кодексу серед галицької інтелігенції (полеміку між народовцями та москвофілами можна винести за межі теми через її нерелевантність у цьому контексті). При цьому запровадження желяхівки цілковито не усунуло конкурента — етимологічний правопис, проте створило нову аксіологічну ситуацію на офіційному рівні.

Чи можемо ми побачити в публічному просторі сучасної України тексти, написані желяхівкою? Певна річ, не йдеться про збережені друковані тексти минулого й позаминулого століть або про репринти, електронні копії тощо. Можемо. Яскравий приклад використання желяхівки — меморіальна таблиця в м. Самборі Львівської області, присвячена сторіччю від дня народження Т. Шевченка.

⁹ Тут: *добрѹ, позитивну оцінку.*

¹⁰ Тут: *орфографічно правильно.*

Фрагмент титульної сторінки роману Панаса Мирного та Івана Білика, надрукованого драгоманівкою в Женеві (1880)

Драгоманівка на банкноті 20 гривень, на якій наведено фрагмент вірша Івана Франка «Земле, моя вселюдська мати»

Був у нашій історії послідовно фонетичний правопис, що взяв собі за основу принципи мовної реформи В. Караджича¹¹, так звана *драгоманівка*¹². Чи безслідно вона зникла з

¹¹ Вук Караджич (1787–1864) — видатний сербський лінгвіст, письменник, мислитель, культурний діяч, реформатор сербської літературної мови. Обстоював принцип: «Пиши, як говориш, а читай, як написано». Незважаючи на те, що ці слова міцно закріпилися за В. Караджичем, уперше їх до європейського наукового й дидактичного простору запровадив німецький учений Й.-К. Аделунг (1732–1806).

¹² Орфографічна система української мови, яка найпоширеніше використовувала фонетичний принцип. Розроблена групою київських інтелектуалів під ке-

Фрагмент титульної сторінки «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка (1907–1909). Правописна система, використана в цьому виданні, істотно вплинула на становлення сучасної правописної системи української мови

нашого життя? Ні. Українці щодня користуються банкнотою 20 гривень, на якій надруковано вірш І. Франка «Земле, моя всеплодющая мати» саме цією орфографічною системою. Данина нашій історії, у якій художня література й літературна мова посідають одне з чоловічих місць.

Огієнкова думка про те, що «з часу проголошення державної самостійності України року 1918-го <...> трапилося <...> найбільше чудо над чудами: <...> народилася соборна всеукраїнська літературна мова!» [6, с. 191] не втратила своєї правосильності навіть після згаданої мовної реформи 1933 р. й може бути сконцентрованою характеристикою процесу розвитку нової української літературної мови, коли до-реформена доба (1918–1932) дає більше підстав розглядати варіанти в ідіомі, ніж пореформений період.

У категоріях «дива» нову українську літературну мову також розглядає Ю. Шевельов: «Усупереч звичним теоріям, що розглядають розповсюдження котроїсь мови як наслідок політичного руху, українська літературна

рівництвом П. Житецького, пізніше названа на честь М. Драгоманова, що входив до її складу. Була відносно мало поширена свого часу, до початку ХХ ст. вийшла з ужитку. Драгоманівкою вперше надруковано роман Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли як ясла повні?». Мала іншу назву — *герцеговінка* (від власної назви *Герцеговина*, алюзія на ім'я В. Караджича).

мова дає приклад «дива», коли саме її розповсюдження й поклато початок політичному рухові. Мовний витвір Шевченка й Куліша вторував шлях, що привів до створення політичних партій, до заснування держав, до формування армій, до воєн, до борні та конфліктів. ...Аматори парадоксів можуть сказати, що поет створив мову, а мова створила націю. Звичайно, нація мала за собою власну довгу традицію, проте ця традиція вже була явно наблизилася до межі розпаду та загибуну» [11].

«Дивом» у цій ситуації треба визнати й те, що конфронтація двох традицій — наддніпрянської та наддністрянської (галицько-буковинської) — нині не сприймана як шлях до самостійних варіантів української літературної мови, і в цьому велика заслуга наших науковців і культурних діячів попередніх епох. Можна тільки уявити, скільки зусиль треба було докласти, щоб в умовах тривалої бездержавності виробити єдиний літературний стандарт. Гостра дискусія 1906–1913 рр. щодо засад добору елементів до української літературної мови між наддніпрянцями та галицькими й буковинськими культурними діячами, на щастя, в кінцевому підсумку допомогла в реалізації загальнонаціонального мовного проєкту, а не спричинила руйнівні наслідки. Її учасники (В. Гнатюк, Б. Грінченко, М. Грушевський, Д. Дорошенко, А. Кримський, М. Левицький, І. Нечуй-Левицький, І. Стешенко, М. Сумцов та інші відомі особистості) уперше наголосили на потребі вироблення норм публіцистичного й наукового стилів української мови (докладніше див. [9]).

Отож, до модерного часу, що почався, як відомо, у десятих роках ХХ ст., український правопис пройшов складний і не раз покручений шлях. За підрахунками науковців, від 1798 до 1905 р. українські тексти створювали за допомогою близько 50 правописних систем, що мали різний ступінь поширення. І тільки піднесення соціального статусу української мови спонукало до її послідовного внормування та кодифікації.

«Розширення й ускладнення функцій мови, — зауважив уже згадуваний О. Мельни-

чук, — і пов'язане з цим посилення взаємодії і взаємозв'язку її системних компонентів, тобто підвищення рівня її системної організації, означає прогрес у розвитку мови. Звуження і скорочення функцій конкретної мови, супроводжуване ослабленням її внутрішньосистемних зв'язків, означає регрес певної мови як окремих момент у загальному процесі розвитку і взаємодії мов світу» [4, с. 27]. Іншими словами, що більше колектив буде використовувати правопис, то більше будуть усталені наші писемні практики.

У чинній редакції Українського правопису (2019) загалом небагато змін, коли порівняти з попередньою редакцією. Проте в деяких сегментах правописної системи вони істотні. Наприклад, це стосується змін у правописі таких елементів:

- (диференціації) префіксів *архі-*, *архи-* (*архіважливий*, *архімільйонер*, *архіскладний*). **Варіанти:** У назвах церковних звань, титулів і чинів уживаємо префікси *архи-* та *архі-*: *архимандрит* і *архімандрит*, *архиєрей* і *архієрей*, *архистратиг* і *архістратиг*);

- уживання *и* на початку слова (и пишемо на початку окремих вигуків (*иш!*), часток (*иш який хитрий*)), дієслова *икати* («вимовляти і замість і») та похідного від нього іменника *икання*. И вживаємо на початку слова в деяких загальних і власних назвах, що походять із тюркських та інших мов: *ир*, *Иш-оба*, *Кім Чен Ин*. Кілька слів мають варіантне написання з голосним и та і: *ірій* і *ирій*, *ірод* і *ирод* («дуже жорстока людина»), **але:** *цар Ірод*);

- написання слів з першим іншомовним компонентом *топ-* (слова з першим іншомовним компонентом *топ-* пишемо разом: *топменеджер*, *топмодель*. **Увага!** Компонент *топ-* із числівниками не поєднуваний);

- унормування вживання великої літери в назвах сайтів, соціальних мереж та ін. (назви сайтів без родового слова пишемо з малої букви (*твітер*, *гугл*). Назви сайтів з родовим словом пишемо з великої букви та в лапках: *мережа «Фейсбук»*, *енциклопедія «Вікіпедія»*. Назви сайтів, ужиті як назви юридичних осіб, пишемо з великої букви та без лапок);

«Найголовніші правила українського правопису» 1921 р. — перший правописний кодекс нової української літературної мови модерного часу

- уживання слів з першим іншомовним компонентом *анти-*, *віце-*, *екс-*, *контр-*, *лейб-*, *обер-*, *штабс-*, *унтер-* та ін.;

- уживання числівника *пів* (невідмінюваний числівник *пів* зі значенням «половина» з наступним іменником — загальною та власною назвою у формі родового відмінка однини пишемо окремо: *пів аркуша*, *пів відра*, *пів години*, *пів ящика*; *пів Європи*, *пів Києва*, *пів України*. Якщо ж *пів* з наступним іменником у формі називного відмінка становить єдине поняття й не виражає значення половини, то їх пишемо разом: *піваркуш*, *південь*, *півзахист*, *півколо*, *півкуля* та ін.) тощо (докладніше див. [8, 10]).

Життя іноді підкидає справжні детективні сюжети. Скажімо, напис в Одесі на Потьомкінських сходах («Споруджено 1837–1841 рр. за проектом арх. Ф. Боффо») від 1933 р. до 2 червня 2019 р. був фактом історії мови, що суперечив чинній нормі, а нині він уже відповідає чинній редакції Українського правопису, яка встановлює правопис слова *проект* і похідних саме через літеру *є*.

На думку О.О. Потебні, «мова — це не тільки певна система прийомів пізнання... Мова є і шляхом усвідомлення естетичних і моральних ідеалів, і з цього погляду відмінність мов не

менш важлива, ніж з боку пізнання» [7, с. 163]. Історія українського правопису демонструє нам цю відмінність, як і показує, що кожен народ має пройти свій шлях вироблення літературної мови, і те, що в кожного ідіому свої параметри варіативності норми. Це історія про те, що критикувати стандарт можна й треба, але тоді, коли за висловленою думкою стоїть маса опрацьованого матеріалу. Кожне покоління вдається до модернізації (що може бути й реновацією в певних сегментах) правописних кодексів.

Чинна редакція Українського правопису (2019) — це кодекс перехідного типу, що ввібрав у себе багато варіантних орфограм, застосування яких буде великою мірою залежати від стилістичної стратифікації словоформ з варіантним написанням. Скажімо, як закоріняться в різних стилях написання *ефір* — *етер*, *аудиторія* — *авдиторія*, *кафедра* — *катедра*, *радості* — *радости* та ін. покаже слововжиток. Можемо обґрунтовано припустити, що перші елементи опозицій будуть міжстильовими, а другі — закріпляться тільки в художньому, публіцистичному й релігійному стилях, зрідка

будуть уживані в розмовній стихії. Крім того, життєздатність нових прескрипцій перевірить практика, що може виявитися не такою однозначною, як передбачають кодифікатори.

Чи унікальний і найважчий український досвід мовних реформ? Ні. Реформи літературних мов — живий процес, що особливо активізувався на зламі двох останніх століть. Мовні реформи зачепили німецьку мову (від 1996 р., фактично триває й досі), португальську (започаткована 1990 р.), білоруську (закон Республіки Білорусь «Про Правила білоруської орфографії та пунктуації» ухвалено 2008 р.), у 1992 р. розпочалася мовна реформа в Азербайджані, 1995 — у Туркменістані, 2017 — у Казахстані (триватиме до 2025 р.) та ін.

У сучасних умовах великого інформаційного навантаження перед усіма членами мовного колективу, не тільки перед гуманітаріями, постає вкрай важливе завдання без зайвих емоцій адаптуватися до чинної редакції Українського правопису, щоб не перетворювати на бойовище той простір, у якому всі мають почуватися впевнено.

REFERENCES

[СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ]

1. Gerd A.S. *Sociolinguistics*. Saint Petersburg, 2013. (in Russian).
[Герд А.С. *Социолінгвістика*. Санкт-Петербург, 2013.]
2. Humboldt V. *Selected Works on Linguistics*. Moscow: Progress, 1984. (in Russian).
[Гумбольдт В. *Избранные труды по языкознанию*. Пер. с нем. под ред. Г.В. Рамишвили. Москва: Прогресс, 1984.]
3. Lepkyu B. *Works in two volumes. Vol. 2: Tale, memories, speeches*. Kyiv: Dnipro, 1991. (in Ukrainian).
[Лепкий Б. *Твори в двох томах. Т. 2: Повість, спогади, виступи*. Київ: Дніпро, 1991.]
4. Melnychuk O.S. Development of language as a real system. *Movoznavstvo*. 1981. (2): 22–34. (in Ukrainian).
[Мельничук О.С. Розвиток мови як реальної системи. *Мовознавство*. 1981. № 2. С. 22–34.]
5. Nakonechnyy Ye.P. *Stolen Name: Why Ruthenians Become Ukrainian*. Kamianets-Podilskyi: Medobory 2006. (in Ukrainian).
[Наконечний Є.П. *Украдене ім'я: Чому русини стали українцями*. 4-те, допов. і випр. вид. Кам'янець-Подільський: Медобори, 2006.]
6. Ohienko I.I. (Metropolitan Parion). *History of Ukrainian Literary Language*. Kyiv: Lybid, 1995. (in Ukrainian).
[Огієнко І.І. (Митрополит Ларіон). *Історія української літературної мови*. Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М.С. Тимошик. Київ: Либідь, 1995.]
7. Potebnya A.A. Language and nationality. In: Potebnya A.A. *Thought and language*. Kyiv: SINTO, 1993. P. 158–185. (in Russian).
[Потебня А.А. Язык и народность. В кн.: Потебня А.А. *Мысль и язык*. Киев: СИНТО, 1993. С. 158–185.]
8. Practical Questions of the New Edition of Ukrainian Spelling. Interview with O.I. Skopenko. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr*. 2020. (2): 68–75. (in Ukrainian).
[Практичні питання нової редакції Українського правопису. Інтерв'ю з О.І. Скопненком. *Вісник НАН України*. 2020. № 2. С. 68–75.]

9. Trifonov R.A. The role of language discussion in the early twentieth century in the process of forming literary norms of the Ukrainian language. Kharkiv, 2000. (in Ukrainian).
[Трифонов Р.А. Роль мовної дискусії початку ХХ ст. у процесі формування літературних норм української мови. Автореф. дис... канд. філол. наук. Харків, 2000.]
10. *Ukrainian Spelling*. Kyiv: Naukova Dumka, 2019. (in Ukrainian).
[Український правопис. Київ: Наукова думка, 2019.]
11. Shevelov G.Y. *L'ukrainien littéraire* (Shevelov G.Y. Teasers and Appeasers. Essays and Studies on Themes of Slavic Philology). Munchen: W. Fink Verlag, 1971. P. 245–260.
[Шевельов Ю. *Українська літературна мова*. Переклад з франц. С. Вакуленка. <http://www.historians.in.ua/index.php/en/ukrayinska-mova/302-yurii-shevelov-ukrayinska-literaturna-mova>]

O.I. Skopnenko

Potebnia Institute of Linguistics of the NAS of Ukraine (Kyiv)

UKRAINIAN SPELLING: TRADITIONS AND MODERNITY
(SMALL DETAILS TO A GREAT HISTORY)

The article deals with the normalization and codification of the new Ukrainian literary language, the formation of the spelling system of the Ukrainian language in the XX - beginning of the XXI century, spelling out the spelling reforms of the Ukrainian language. It is stated that language reforms change the behavior of the collective in those areas that most represent the symbolic function of language – its ability to be the main expression of the civilizational uniqueness of the people in the context of cultural and economic and political challenges at different stages of development.

Keywords: new Ukrainian literary language, spelling, codification, standardization, literary language, language reforms, 2019 edition of Ukrainian spelling.